

Martin Jurašek

Odmeny a tresty vo výchove v súvislosti s násilím páchaným na deťoch

Svet v ktorom sa ocitáme je uponáhľaný, hľadá okamžité uspokojenie, stredobodom záujmu je dospelý človek, zatiaľ čo deti ostávajú stranou. Neuvedomujeme si, že čas ktorý strávime s našimi deťmi nie je nikdy zbytočný a premárnený. Nemáme čas zaoberať sa tomu, čo neprináša materiálne a hmatateľné výsledky. Konzumnosť nášho života nás tak pohltila, že prestávame vnímať problémy, ktoré sú okolo nás.

Cieľom našej štúdie je pochopiť význam a dôležitosť výchovy, jej správneho smerovania, ktoré v sebe ukrýva lásku, pochopenie a toleranciu. To sú hodnoty, ktoré musia byť jednoducho súčasťou nášho výchovného pôsobenia.

Výchova je proces zložitý a ukrýva v sebe mnoho atribútov. Počas historického vývoja sa vyvíjala aj ona, bola akýmsi zrkadlom doby, aj keď nie vždy správnym. Dieťa vo výchovnom proces musí pochopiť, že robí niečo zlé a za svoj priestupok byť aj adekvátne potrestané. To je už represívna forma výchovy, nás však viac zaujíma preventívna, ktorá správne formuje a usmerňuje osobnosť dieťaťa. Dôležitou otázkou v tejto oblasti je fenomén disciplíny, ktorý smeruje k výchove k sebaovládaniu, čo je veľmi dôležité z hľadiska existencie človeka a jeho zaradenia sa do spoločnosti.

Obsahom nášho pojednania je dieťa predškolského veku a jeho výchova. Pre lepšie pochopenie tohto vekového obdobia sme bližšie špecifikovali jednotlivé vekové osobitosti. Poukázali sme na miesto odmeny a trestu v živote dieťaťa. Nezabudli sme ani na prosociálnu výchovu, ktorá je veľmi dôležitá pre formovanie pozitívnej hodnotovej orientácie dieťaťa. Dôležité je to, aby sme sa nebáli problémov, aby sme sa nimi zaoberali a netvárali sa, že neexistujú.

Práve obdobie predškolského veku je veľmi významným obdobím na získavanie mravných návykov, spôsobov kultúrneho správania, základov životného štýlu a celého života. V tomto veku sa na elementárnej úrovni utvára mravná identita.

Výchova a jej úloha

Utváranie osobnosti prebieha v zložitom procese vývinu človeka, ktorý ovplyvňujú v dialektickej jednote štyri základné činitele:

- dedičnosť – endogénne podmienky vnútra človeka;
- výchova – cieľavedomé pôsobenie na vnútorný vývin človeka;
- prostredie – škola, rodina v ktorej dieťa vyrastá a podobne;
- aktívna účasť vychovávaného na vlastnom vnútornom vývine (pričom aktívna účasť vychovávaného patrí do obsahu pojmu výchova).

Z pohľadu nášho príspevku sa zameriame na výchovu, jej osobitosti a jej základné stránky. Výchovný proces je mnohostranný. V jeho priebehu dosahuje vychovávateľ výchovné ciele a vychovávaný si uvedomele osvojuje mravné vlastnosti, normy, pravidlá, kultúru a iné, čo závisí od miery vzdelania a od poznatkov ich osobnej a spoločenskej potreby, od špecifických podmienok, v jednote s prostredím, v ktorom dieťa žije [Rozinajová, 1988: 45].

V procese výchovy sa uplatňujú vzájomné vzťahy medzi dieťaťom, prostredím a výchovou. Tento proces sa uskutočňuje vo vzájomnej interakcii. Prostredie vplýva na človeka a formuje ho a na druhej strane človek svojou

činnosťou pretvára prostredie. Pri výchovnom procese dochádza ku istému vnútornému konfliktu dieťaťa, ktorý vzniká pôsobením vonkajších podmienok, smerujúcich ku zmene vnútra dieťaťa. Vonkajšie podmienky totiž nepôsobia na dieťa automaticky, ale sa lomí na vnútorných podmienkach. Celá premena dieťaťa je závislá od stupňa jeho aktivity na vlastnom pretváraní. Na istom stupni výchovného procesu sa výchova spája so sebavýchovou ako najvyššou formou aktivity pri pretváraní [Rozinajová, 1988: 36].

Dôležitým predpokladom formovania osobnosti dieťaťa je rozvoj jeho daných osobitostí – individuality, to znamená, prepracovania toho, čo jeden človek má a čo nie je dané druhému, čím sa od neho odlišuje. Každý človek prichádza na svet ako originál.

Je neopakovateľným indivíduom. Už pri spojení semena muža s vajíčkom ženy existuje približne tri trilióny možných kombinácií dedičných vlôh pri vytvorení novej osobnosti. Čo z tohto spojenia vzniklo je bytosť absolútne jedinečná a výnimočná. Je to tvor, ktorý sa výzorom môže podobáť niektorému z rodičov, či príbuzným, nikdy však nebude taký istý. Na dieťa ešte pred narodením pôsobí množstvo vplyvov. Sú to jednak vplyvy dedičné, to znamená, že dieťa nielen priamo po rodičov, ale podľa zákona dedičnosti aj po ďalších predkoch dedí určité telesné i duševné dispozície, sklony, vlohy, predpoklady či pripravenosť, ktoré spolu vytvárajú konštitúciu človeka. Dôležité vplyvy pôsobia na dieťa ešte keď je v tele matky. Sú to vplyvy: [Šperka, 1995: 35].

- priaznivé (napr. dobrá nálada, spokojnosť matky, radosť z príchodu dieťaťa na svet, vhodná strava, dostatok pohybu na čerstvom vzduchu, harmónia vzťahov medzi manželmi a pod.),
- nepriaznivé (ako používanie alkoholu, fajčenie, nesprávne používanie liekov, veľký hluk, krik, zvady v rodine, manželské rozpory, váhavosť matky či dieťa má prísť na svet alebo nie, ekologické vplyvy a pod.).

Vývoj ľudskej osobnosti je determinovaný zložitým komplexom podmienok. Tieto podmienky môžeme rozdeliť na vnútorné a vonkajšie.

Pod *vnútornými podmienkami* rozumieme dedičné vlohy, individuálne skúsenosti, osobnostné črty jedinca. *Vonkajšie podmienky* vývoja predstavujú činitele sociálneho a prírodného prostredia. Dedičnosť určuje anatomickú a fyziologickú štruktúru ľudského organizmu, rasové znaky, pohlavie a celý rad individuálnych zvláštností, napr. črty a rysy tváre, farbu očí, vlasov, kože, krvnú skupinu, stavbu mozgu, vrodené inštinkty a podobne. Vo sfére duševnej sú dôležité dispozície a vlohy. Tieto predstavujú iba potencionálne možnosti vývoja, ktorý sa realizuje pod vplyvom prostredia, výchovy a za aktívnej činnosti samého individua. Niektoré morfológické zvláštnosti nemusia mať svoj dedičný pôvod, môžu byť vyvolané vplyvom životného prostredia, biologickými a inými vplyvmi už v prenatalnom vývoji individua (napr. žiarenie, toxikománia, alkoholizmus, traumy a pod.). Dedičnosť poznáme: *dominantnú* (dedičné vlastnosti sa vyskytujú pravidelne pri každej generácii potomkov) a dedičnosť *recesívnu*, keď istá vlastnosť obchádza niektoré generácie. Toto všetko s tým, do akého prostredia dieťa po svojom narodení vstupuje, hrá veľmi významnú úlohu a ovplyvňuje celý ďalší vývin dieťaťa. Duševné dispozície človeka majú dve stránky: [Šperka, 1995: 36].

- *genotyp* – rozumieme ním súhrn dedičných faktorov – znakov (vlôh, dispozícií) získaných od svojich rodičov;
- *fenotyp* – ktorý reprezentuje určitú sumu vlastností a znakov získaných na báze genotypu pod vplyvom pôsobenia prostredia.

Poznanie a identifikácia vnútorných podmienok dieťaťa je dôležitým momentom pre úspešné formovanie a výchovu osobnosti človeka.

Výchova človeka je jednou z najdôležitejších spoločenských úloh. Prebieha v ľudskej spoločnosti, to znamená, že o nej hovoríme iba v súvislosti s človekom. Ide o cieľavedome organizovaný proces, v ktorom sa vedome a zámerne sleduje nielen to, aby si vychovávaní osvojili isté poznatky, vedomosti a zručnosti, ale aby sa u nich v procese výchovy rozvíjali aj isté schopnosti a dobré návyky, vlastnosti a city. Stručne môžeme povedať, že

výchova je cieľavedomé, uvedomelé, zámerné a plánovité utváranie osobnosti človeka podľa určitých vopred prijatých vzorcov alebo cieľov, ktoré sa realizujú v intenciách spoločenských záujmov a potrieb.

Výchova má tri základné stránky [Rozinajová, 1988: 13]:

- 1) normatívna stránka výchovného procesu – predstavuje základné požiadavky a ciele čo učiť a k čomu vychovávať;
- 2) exogénna stránka výchovného procesu – predstavuje celú organizáciu výchovného prostredia;
- 3) endogénna stránka výchovného procesu – vyjadruje zmeny vnútorného vývinu subjektu následkom zámerného pôsobenia i to, ako sa tieto zmeny prejavujú v správaní jednotlivca.

Pri výchove ako cieľavedome zameranej činnosti musíme prihliadať vždy na individuálne osobitosti vychovávaného, na prostredie, v ktorom žije, ale aj na osobnosť vychovávateľa sprostredkujúceho výchovné požiadavky. Úlohou výchovy je pestovať a zušľachťovať vlastnosti, ktoré nedovoľujú človeku konať v rozpore so spoločensko-mravnými normami. To znamená, že vychovávateľ musí byť presvedčený o správnosti týchto noriem a podriaďovať sa im dobrovoľne na základe uvedomelosti.

Výchovu môžeme chápať v širšom slova zmysle: znamená funkcionálny proces, v ktorom dieťa nadobúda svoju špeciálnu sociálnu podstatu a v ktorom sa pripravuje na zaradenie sa do systému sociálnych úloh v rôznych sférach života – v hospodárskom, kultúrnom, spoločenskom, ale aj osobnom. Výchova v širšom slova zmysle zahŕňa v sebe aj informačný proces, ktorý reprezentuje podstatu vzdelávania a učenia.

Výchova v užšom slova zmysle: je orientovaná na reguláciu vplyvov, ktoré priamo vytvárajú – formujú osobnosť. Jej hlavným zmyslom je zámerné a cieľavedomé vytváranie a rozvoj hierarchických hodnôt – filozofických, mravných, estetických, kultúrno-spoločenských a pod., ako aj formovanie pohnútok, to znamená motívov, záujmov, potrieb a jednoduchých vlastností črt k sebe samému, k vlastnej osobe, vlastnosti štruktúry charakteru, vôľových vlastností, vzťah k práci a podobne [Šperka, 1995: 11].

Predškolská výchova

Človek prichádza na svet tak málo pripravený, že nie je schopný bez pomoci vo svojom živote pokračovať. Ranné obdobie života je veľmi dôležité, pretože sa vytvárajú útvary a funkcie, ktoré sú predpokladom ku konečnej štruktúre jedinca. Nielen prvé dni, ale aj niekoľko počiatkových rokov života je potrebné poskytovať dieťaťu podporné a rozvíjajúce činnosti a vytvoriť priestor kde by mohlo naplniť svoje rozvojové predpoklady.

Detstvo je dobou v ktorej sa odohrávajú zásadné zmeny vo vývoji jedinca, pričom najintenzívnejší rast a vývoj prebieha v predškolskom veku. Nesporné však zostáva, že v tomto období potrebuje dieťa pomoc a podporu dospelého. Dejiny myslenia o výchove dokumentujú rôzne prístupy k cieľu, obsahu i metódam tejto nutnej pomoci. Podľa nich sa predškolská výchova chápe rôzne. Mnohé úvahy o výchove dieťaťa sa sústreďujú na otázku, čo je vo výchove relatívne stále, všeobecne platné a nemenné. Názory na spoločenskú hodnotu a postavenie dieťaťa v predškolskom období sa veľmi menili [Kolláriková, Pupala, 2001: 120].

Na počiatku ľudstva prichádzali deti na svet živelne a o ich bytí a nebytí sa rozhodovalo ako o veci, o čom svedčí napríklad otcovo právo veta nad životom nežiaduceho, nadbytočného dieťaťa, alebo regulácia počtu príslušníkov kmeňa a preferencie žiaduceho pohlavia. Necitlivým, ľahostajným sa stalo obdobie humanizmu, ktoré pre deti predpisuje rad obmedzení, bezvýhradnú disciplínu sprevádzanú telesnými trestami. Významným predstaviteľom humanistov je Michel de Montaigne (1553-1592), ktorého vzťah k malým deťom bol prezentovaný negatívnym postojom. Tvrdil, že deti nemajú duševnú činnosť, ani zreteľné telesné tvary, ktoré by ich robili hodných lásky.

Prvý krát v dejinách vyzdvihol dôležitosť a špecifické potreby výchovy dieťaťa Ján Amos Komenský (1592-1670). V celom svojom diele presviedča Komenský dospelých, že v záujme svojej ďalšej existencie a budúcnosti majú dieťaťu venovať maximálnu pozornosť. V priebehu 17.

storočia objavovanie detstva pokračuje, no napriek tomu zostáva spoločnosť k predškolskému dieťaťu stále veľmi prísna a požiadavky na jeho správanie sú necitlivé a tvrdé.

Iný pohľad na hodnotu dieťaťa mal Jean Jacques Rousseau (1712-1778), ktorý sa snaží presadiť prirodzenú výchovu, čo predstavuje rešpektovanie spontánnosti dieťaťa a jeho vekových osobitostí. Rousseau sa zaoberá otázkou, do akej miery výchovné pôsobenie ovplyvňuje prirodzený vývoj dieťaťa, do akej miery ho urýchľuje a ovplyvňuje. Aj napriek šíreniu jeho myšlienok, ostalo útle detstvo málo významné, ale aj neisté, lebo v tomto období veľa detí umieralo. Na tento necitlivý postoj koncom 19. storočia sa presadzuje hnutie za novú výchovu, známe aj ako reformné hnutie. K tejto reformnej pedagogike sa pridala aj Mária Montessoriová (1870-1952), ktorá tvrdila, že dospelí získajú tým, že nechajú deti, čo najdlhšie v stave prvej nevinnosti a nebudú ich za každú cenu formovať na svoj obraz.

Sami vidíme, že dejiny poukazujú aké premeny nastali v názoroch na hodnotu dieťaťa, na hranice výchovy, čím všetkým sme prešli, aby sme dosiahli novú pozíciu dieťaťa ako autonómnej bytosti, ktoré je súčasťou národa, sveta v úlohe jedinečnej bytosti [Kolláriková, Pupala, 2001: 120-127]. Aj napriek úvahám o výchove predškolského dieťaťa, sa tieto deti po stáročia hrávali doma, bez povšimnutia dospelých, s určitými povinnosťami, až odchod rodičov do zamestnania mimo domov a rodinu túto situáciu zmenil. Bolo nutné sa postarať o deti v dobe, keď sa o neho rodina nemohla postarať. A tak nastal čas založiť pre predškolské deti výchovnú inštitúciu a s ňou aj cieľ výchovy a vzdelávania. Išlo hlavne o opatrovateľskú službu v zastúpení rodiny.

Až v 20. storočí rozvoj vedy a techniky priniesol nové poznatky o tom, aké je dôležité predškolské obdobie a aké sú možnosti ovplyvňovať počiatočný vývoj dieťaťa. Postupne sa zhromaždili poznatky o dieťati, o jeho vývoji, čo poskytovalo priestor na jeho rozvíjanie, no zároveň vznikalo nebezpečenstvo jednostrannej organizovanosti a kontroly.

Cieľom výchovy sa stalo utváranie dieťaťa ako objektu podľa vymedzeného vzoru, podľa cieľov stanovených z vôle dospelých. Aj toto obdobie prešlo mnohými zmenami, mnohými prístupmi, ktoré posilnili snahu vytvoriť jednotný vzdelávací program. Išlo o *sociocentrické zameranie*, ktoré uprednostňuje pri svojom zameraní záujem spoločnosti a potreby inštitúcie. *Pedocentrické zameranie*, ktoré vychádza z vnútorných podmienok vývoja dieťaťa. Nebezpečenstvo jednostrannosti sa pokúsila prekonať osobnostná orientácia konvergentným zameraním. Toto zameranie vedie dieťa k samostatnému prejavu a dáva mu dostatočný sociálny, duchovný a vecný priestor jeho vyjadrenia.

V závere 20. storočia prevládal v našich materských školách silný kritický vzťah k predchádzajúcemu disciplinárnemu modelu. Začala sa presadzovať tendencia uvoľnenej práce, ktorá nahradila strohú riadenosť. Kritika smerovala nielen k disciplíne v zmysle správania, ale i v zmysle povinného programovo obsahového zamerania na jednotlivé zložky predškolskej výchovy. Začal sa presadzovať individuálny rozvoj a stratégie rozvíjajúce osobnosť. Naviazaním na osobnostne orientovanú pedagogiku sa znovu nastolilo hľadanie ideálu šťastného detstva ako zdroja, z ktorého bude dieťa čerpať silu po celý život [Kolláriková, Pupala, 2001: 132].

Dieťa predškolského veku potrebuje človeka, ktorý dokáže sledovať cesty jeho fantázie, vstupovať do hier a ponúkať mu prijateľné interpretácie skutočnosti. To, či je určitá situácia pre dieťa osobne dôležitá alebo nie, by nemala posudzovať učiteľka, ale je dôležité, ako každú situáciu posudzuje konkrétne dieťa. Ak určitú situáciu považuje dieťa za významnú, otvára sa jej, reaguje, vyhľadáva a tvorí ju - je aktívne [Hajdúková, 2003-2004].

Pragmatická orientácia školstva sa ukázala ako neefektívna z hľadiska ľudského prežívania a šťastia. Koncepcie scientizmu v školstve zaviedli výchovu do úzkeho rámca vzdelávania a kognitívneho rozvoja osobnosti žiaka. Prijat' dieťa a chápať ho ako subjekt výchovného pôsobenia znamená vidieť jeho reálne možnosti a schopnosti a netrvať na našich očakávaniach. Chápanie dieťaťa ako subjektu výchovy znamená okrem iného

aj to, že dieťa robí to, čo vie, že má robiť. To ale predpokladá, že deti musia vedieť čo majú robiť, ale tiež musia byť schopné to urobiť.

Učiteľky ale aj rodičia obklopujú dieťa, chránia ho a dieťa musí poslúchať a naplňovať ich predstavy o ňom. Táto slepá poslušnosť a podriaďovanie sa niekomu bez uvedomenia si prečo, plnenie príkazov bez vlastného rozhodnutia môže viesť ku stagnácii dieťaťa alebo k vzbúreniu sa proti autorite, či k uzavretiu sa jedinca. Ešte stále aj dnes je dieťa chápané viac ako náročný objekt výchovy a vzdelávania a menej ako aktívny subjekt.

Výchova v rodine

Pojem *rodina* evokuje.... teplé a bezpečné hniezdo. Z neho by malo dieťa vyletieť dostatočne operené a silné, aby zvládlo lety do výšin, nebálo sa vzdušných vírov a občasných pádov, a čo je hlavné – po páde dokázalo znovu vstať a vyletieť... [Dargová, Čonková, 2002: 17]. Jednou z hlavných funkcií rodiny je funkcia výchovná a vzdelávacia. Jej hlavnou úlohou je výchova a formovanie žiaducich mravných a charakterových vlastností detí, rozvoj poznávacích funkcií, rozumových schopností dieťaťa, názorno-slovného myslenia, kultúrnych a hygienických návykov, vhodného a primeraného spoločenského správania sa dieťaťa doma, na verejnosti a v škole [Šperka, 1995: 124]. Sem patrí podľa zákona o rodine aj starostlivosť rodičov o výživu dieťaťa, príprava dieťaťa na vstup do školy, umožnenie nerušenej a pravidelnej školskej dochádzky, odbornej prípravy, pomoc rodičov pri voľbe budúceho povolania a i. Okrem toho do tejto sféry povinností rodiny patrí aj prvé a základné poučenie dieťaťa o pohlavnom živote a všetkých otázkach a problémoch, ktoré s nim súvisia, t. j. výchova lásky a úcty k rodičom, učiteľom, humánny vzťah k druhým, k opačnému pohlaviu, vzťah k práci a v nábožensky založených rodinách aj výchova náboženského cítenia a presvedčenia detí [Šperka, 1995: 124].

Pedagogika vychádza z názoru, že usporiadané a harmonické rodinné vzťahy umožňujú dieťaťu správny duševný a telesný vývoj. Naproti tomu

deti, ktoré žijú v rodine, kde prevládajú disharmonické, problémové vzťahy, majú vo svojom vývoji značné problémy nielen duševné, ale aj problémy zdravotné, fyziologické, výchovné, problémy s učením a podobne.

Dieťa, ktoré sa už v rodine naučilo dobre zaobchádzať s vlastnými citmi, je v škole úspešnejšie, ľahšie si nájde priateľov, má uvoľnený a srdečný vzťah k rodičom, je menej náchylné na poruchy správania a problémy s drogou či inou závislosťou. Podľa J. Dargovej k trhlinám, ktoré narúšajú priaznivý emocionálny vývin dieťaťa a sťažujú jeho ďalší rozvoj patrí: [Dargová, Čonková, 2002: 18]

- **chudobné emocionálne prostredie** s nedostatočným počtom emocionálnych podnetov, čo vedie k utrpeniu dieťaťa v citovej oblasti - dieťa sa nevyvinie, zostáva citovo zaostalé,
- **nadmerné bohaté emocionálne prostredie**, v ktorom je dieťa stále neprimerane pod vplyvom rozličných citových podnetov, čo vedie k zľahostajneniu, unavenosti až k citovej labilita a neurotizácii,
- **jednostranné emocionálne prostredie**, v ktorom prevažujú isté emocionálne kvality a dieťa sa stáva citovo jednostranným,
- **škodlivé emocionálne prostredie** s prevahou negatívnych emocionálnych stavov. Vo formujúcej sa detskej povahe pod tlakom ich stimulácie vznikajú, vyvíjajú sa a silnejú nežiaduce citové reakcie, ako napr. úzkosť, zlomyselnosť, agresivita a iné.

Kvalita emocionálneho života dieťaťa závisí od emocionálnej vybavenosti samotných rodičov. Lenže ako ponúknu svojim deťom to, čo sami nemajú, čo im chýba. Potom sa nemôžeme čudovať, že dieťa sa správa tak alebo onak. Je to začarovaný kruh, ktorý je potrebné „odčarovať“, už tým, že na túto úlohu sa podujmú rodičia, učitelia a vychovávatelia, ktorí pomôžu deťom, a tí zasa svojim deťom, aj keď táto úloha je a bude veľmi ťažká, nemôžeme si dovoliť to neskúsiť.

Podmienky výchovy v rodine

Jedným z hlavných faktorov výchovy dieťaťa (najmä pri zamestnaní oboch rodičov) je faktor času a kvalita výchovného pôsobenia. Čím je dieťa mladšie, tým viac času mu treba venovať, sledovať ho pri hrách, učení, domácich prácach a podobne. S pribúdaním veku ponechávame dieťaťu viac slobody a samostatnosti a obmedzujeme sa len na kontrolu. Silným motivačným činiteľom výchovy v rodine je láska rodičov k svojim deťom. Láska ako mnohé iné city predstavuje najväčšiu rodičovskú silu, ale súčasne aj slabosť. Láska môže byť zdrojom veľkých obetí, ušľachtilosti, zhovievavosti, optimizmu, veľkodušnosti, ale aj žiarlivosti, malichernosti, nevraživosti, netrpezlivosti a ctižiadosti [Šperka, 1995: 126].

Vo výchove v rodine sú dôležité aj výchovné postoje rodičov k tomu, čo robia a ako to robia napr. vhodné výchovné spôsoby, nevhodné výchovné zásady, hodnotenie použitých spôsobov a podobne. Výchovne postoje súvisia s tzv. rodičovskými rolami. V rodinnej výchove sa rozlišuje úloha otca a úloha matky. Od otca sa očakáva a predpokladá, že reprezentuje silu (duševnú i telesnú), spoľahlivosť, zodpovednosť, rozhodnosť, jednoznačnosť, schopnosť prekonávať problémy, duchovnú oporu rodiny. Od matky sa viac žiada jemnosť, citovosť, zhovievavosť, srdečnosť, vytváranie atmosféry porozumenia, lásky a uspokojovanie potrieb rodiny.

Prostriedky rodinnej výchovy

Výchovné pôsobenie rodiny má predstavovať organickú súčasť rodinného života. Všetky používané výchovné prostriedky majú vyplývať aj z rodinného prostredia, v ktorom dieťa žije a vyvíja sa. Pri každodennom styku rodičov s dieťaťom najúčinnnejšie pôsobí osobný príklad. Dieťa preberá spôsoby konania, postoje, názory, ale aj vlastnosti a črty svojho vzoru - otca, matky, starších súrodencov alebo iných členov rodiny. Nedokáže ešte rozlíšiť rozdiely medzi dobrým a zlým príkladom. Významným prostriedkom výchovy v rodine sú požiadavky na správanie

a konanie dieťaťa. Tieto požiadavky sa vyslovujú vo forme: prosby, želania, nariadenia, rady, príkazu, zákazu.

Dôležitým prostriedkom výchovy je činnosť dieťaťa, vykonávanie rôznych domácich resp. učebných prác, na ktorých sa rodičia zúčastňujú alebo len kontrolujú. Rodičia hodnotia konanie dieťaťa rôznymi formami, napr. pochvaly, uznania, pokarhanie, trestu, odmeny, formou súhlasu alebo nesúhlasu [Šperka, 1995: 127]. Dôležitým prostriedkom výchovy je aj poriadok a disciplína rodinného života, slovom režim rodiny.

Dieťa totiž aj pri trestaní musí cítiť, že ho otec a mama majú radi, ale musí pocítiť aj to, že sa naňho za jeho zlé správanie hnevajú, pretože im robí žiaľ [Gavilák, 1995: 10]. Pri dobrej výchove oboch rodičov, často i za pomoci starých rodičov, ide to aj bez telesného trestu. Známa je predsa celá škála morálnych trestov, ktoré majú oveľa silnejší výchovný vplyv ako telesné tresty, ktoré dieťa iba ponížujú a deformujú. Veľakrát stačí zvýšiť hlas, sprísniť tón reči, vysloviť poučenie, čosi zakázať, nedovoliť, použiť láskavé a milé slovo, ktoré dieťa nielen neporaní ale upozorní na jeho chybný krok, ktorého aj zahanbí a donúti zamyslieť sa a priznať si svoju vinu.

Rodičia by však mali vedieť, že detský myšlienkový svet nie je taký sústredený ako myšlienkový svet dospelých. Preto rozlišujeme činy, ktoré spáchajú naše deti úmyselne a ktoré neúmyselne. Skôr ako sa rozhodneme dieťa potrestať, radšej rátajme do desiatich a nevytvievajme si na deťoch momentálnu zlosť, podráždenie, či zlú náladu. Aj preto, lebo sa stávajú prípady, že telesné tresty nechtiac presiahnu hranicu zákona a stávajú sa zločinom.

Nemyslíme si, že sa nám to raz nevráti. Zväčša sa vskutku vracia presne to, čo rodičia deťom „požičiavajú“. Nedostatočná výchova alebo nevšímavosť sa vracia rodičom ako bumerang. Treba vedieť pochopiť aj detskú zvedavosť. Vyžaduje si porozumenie a mnoho trpezlivosti. Keby v našich rodinách bolo viac láskavých slov, menej cigariet a alkoholu, nebolo by toľko rozvodov, nebolo by toľko žiaľu detí, ale ani žiaľu rodičov, na ktorých ich deti celkom zabudli [Gavilák, 1995: 10].

Láska k dieťaťu sa musí prejavíť v tom, že sa staneme priateľmi, ochrancami, ale aj usmerňovateľmi. Musíme si vedieť nájsť čas a pochváliť ich za dobrý čin a vyčítať im nesprávne konanie. Nementorujeme, ale ich poučme, ukážme dobrý príklad, vysvetlime im, že nie takto, ale takto mali konať. Treba sa však s deťmi aj poláskat', a tak vytvárať doma atmosféru pokoja a lásky.

Láskavé slovo, vedenie k samostatnosti konania, k disciplíne poriadku. Nie, telesný trest to neurobí, ten nevychováva, ten neskôr urobí z malého a jemného dieťaťa človeka bezcitného k iným. Deti sa nepýtali na svet, avšak keď sú už tu, medzi nami, máme voči nim veľké rodičovské povinnosti. No to nikoho neoprávňuje neprimerane ich trestať. Pre dospelého človeka je predsa ponižujúce, aby sa dopúšťal násilia na slabšom. A ak na deťoch, je to čin odporný a trestuhodný [Gavlák, 1995: 10].

Ospravedlnenie rodiča

Teraz nebude reč o malom dieťati, ktoré prosí o odpustenie, ale o rodičoch. Často rodičia v zlom psychickom stave, v únave a preťažení sa rozhnávajú tak, že neprimerane reagujú, rozhnávajú sa, a citeľne potrestajú dieťa. Dieťa sa dá utíšiť len ťažko. Nie pre bolesť, pre tú tak neplače, ale pociťuje hlbokú ľútosť. Nevie ju formulovať, no my vieme, prečo. Tešilo, radovalo sa, vyvádzalo od radosti, hoci videlo varovné vrásky na otcovom čele a aj nepokoj matky. Chápe, že sa akosi previnilo, urobilo škodu (napríklad niečo rozbilo), ale nie úmyselne. A teraz neprimeraný trest, ktorý hlboko uráža jeho ľudskú dôstojnosť [Klimová-Fugnerová, 1977: 156].

Deti sú dnes vyspelejšie, ako boli predtým. Bývalo tradíciou, že sa otcovi nesmeli odvrátať, hneď padla facka. Dieťa sa mu radšej vyhlo. Celá rodina uznávala otcovo právo byť nedotklivým alebo namrzeným. Deti podvedome cítili ťažký život rodičov a azda ani im veľmi nezazlievali ich „výchovné“ metódy. Neboli také vyspelé a väčšinou svoje poníženie ani necítili. Ale dnešné dieťa? Od malička naň vplýva vyššia životná úroveň, priaznivejšie prostredie, širší kontakt s okolím, styk s ľuďmi a vrstovníkmi. Pôsobia na

nich informačné technológie, masmédiá, knihy, tlač...atď. Nie div, že naše deti sú vyspelejšie, než boli deti predtým.

Dieťa si uvedomuje svoje nezaslúžené poníženie. Rodičia ho potrestali v citovom afekte, pretože sa cez deň nahromadili ťažké traumy otca alebo matky, trpí vlastne za niekoho alebo za niečo iné. A to dieťa dobre cíti. Ktovie, či nahromadenie takýchto krívd nie je neskôr príčinou povahových defektov, ktoré pozorujeme u našej dorastajúcej mládeže a pre ktoré ju niekedy aj odsudzujeme [Klimová-Fugnerová, 1977: 156].

Už v predškolskom veku je to vyhranená individualita, uvedomujúca si seba. Nemôžeme beztriestne zraňovať jeho city. Ak sú dnes iné časy, vyžaduje sa od nás, aby sme boli iní a správali sa netradične. Kto kedy počul, aby sa otec alebo matka dieťaťu ospravedlňovali! Hneď by bolo po autorite, vraveli si kedysi. Ale vy sa ospravedlňte. Nenadbiehajte dieťaťu, neponúkajte úplatky, nesprávajte sa vinovato. Porozprávajte sa s dieťaťom ako s dospelým, ktorému ste ublížili. Hovorte vážne, priznajte svoje psychologické rozladenie pred konfliktom, dožadujte sa od dieťaťa porozumenia. Povedzte mu, že sa to nemalo stať, že ste sa prenáhli. Vaše dieťa, určite starostlivo vychované v láske k vám, vás pochopí. Nestratíte svoju autoritu, skôr naopak [Klimová-Fugnerová, 1977: 156].

Rodinné pravidlá

Akákolvek skupina, ktorá chce spolu žiť aspoň s minimálnou mierou harmónie, musí dodržiavať isté normy. Ani rodina sa v tom nelíši. Rodinné pravidlá sú zárukou, že rodina bude fungovať správne a poslúži ako príklad dobrých vzťahov medzi deťmi a rodičmi. Ak má rodina dobre fungovať a poskytovať rodičom i deťom citové zázemie, potrebuje jasné pravidlá. Uvádzame niekoľko myšlienok, ktoré rodičom pomôžu vytvoriť rodinné pravidlá na usmerňovanie svojich detí [Posse, R. – Melgosa, 2002: 110]:

- Normy musia byť postavené na zásadách, ktoré uznáva celá rodina. Mali by odrážať štýl a životnú filozofiu, ktorú rodičia prijali a ktorú chcú odovzdať i svojim deťom.
- Je potrebné vyvarovať sa improvizovaným pravidlám, ako aj svojvoľným, subjektívnym alebo sebeckým pravidlám.
- Mali by byť jasné, presné a rozumné a pre deti ľahko zrozumiteľné.
- Keď ich je len niekoľko, sú ľahko uplatniteľné a dajú sa zaviesť a dodržiavať bez toho, aby deti v ich denných aktivitách nepreťažovali.
- Mali by sa tvoriť aj s prispením detí. Pravidlá takto nebudú nastolené, ale budú slobodne prijaté ako následok dohovoru.
- Rodina ich musí pravidelne a podrobne revidovať.
- Normy vychádzajúce z odlišnej spoločensko-kultúrnej reality alebo vyplývajúce z dodržiavania tradícií či zvykov, sa často stávajú bremenom a obmedzujú slobodu človeka. Ak sa deťom nastolia, často vyvolávajú odmietnutie a vzburu, či krátkodobú, alebo dlhodobú.

V závere tejto časti môžeme povedať, že jasná disciplína, aplikovaná s láskou musí byť výsledkom dobrého plánovania výchovy, treba ju uplatňovať už od prvých dní života a mala by pretrvávajúť po celý život, so špeciálnym dôrazom na obdobie detstva a adolescencie.

Odmeny a tresty v predškolskom veku a prosociálna výchova

Cieľom výchovy k prosociálnosti je vychovať mravného človeka v zmysle pozitívnej hodnotovej orientácie, ktorá spočíva v úcte k človeku a k prostrediu, v ktorom žije. Mravné hodnoty, ku ktorým dieťa dospeje vlastnou aktivitou, sú cennejšie a trvalejšie.

Ak chceme deti predškolského veku viesť k prosociálnemu správaniu, musíme uplatňovať všeobecne platné zásady prispôbené ich možnostiam: [Spírová, 1995/1996: 5-6]

- Vytvorme z triedy výchovné spoločenstvo.
- Prijmeme dieťa také, aké je a prejavujeme mu priateľské city.
- Pripisujeme deťom pozitívne vlastnosti, najmä prosociálnosť.

- Formulujte jasné a splniteľné pravidlá hry.
- Na negatívne javy reagujte pokojne a poukazujte na ich dôsledky.
- Nabádajte, je to osvedčený výchovný prostriedok.
- Odmeny a resty používajte opatrne.
- Zapojte do výchovného procesu aj rodičov.

Prijatie dieťaťa a vládny vzťah k nemu neznamená nechať dieťa rásť ako strom v lese. Požiadavky však musia byť primerané a splniteľné, dieťa musí mať pocit úspešnosti. Takzvaná opičia láska, ktorá sa bojí vyjadriť dieťaťu oprávnené požiadavky alebo kritiku, nevychováva prosociálne osobnosti, ale rozmazaných, neovládateľných jedincov. Chápanie prístupov k otázkam disciplíny je rôzne. Je dokázané, že časté používanie trestov nepodporuje v deťoch prosociálne správanie, naopak, rozvíja v nich agresivitu. Trest prinúti dieťa dočasne sa prispôbiť, ale ono zároveň hľadá spôsob úniku a pomsty. Ani opačný extrém - žiadne alebo slabé usmernenie, neposilňuje prosociálnosť. Dobré výsledky posilňovania prosociálnosti prináša primerané usmerňovanie dieťaťa, a to za predpokladu, že dieťa prijímame a uznávame.

Požiadavky na stanovenie jednotlivých úloh, ktoré ukladáme deťom, musia byť jasne formulované a splniteľné. Tieto jasné pravidlá hry patria medzi základné predpoklady výchovy [Spírová, 1995/1996: 5-6]. Osvedčeným postupom v našej práci je nájsť v problémovom dieťati nejakú pozitívnu vlastnosť, ktorú vyzdvihneme a podporíme ju.

Povedať deťom, čo majú robiť (nabádanie), je najjednoduchší výchovný prostriedok. Niektoré učiteľky a rodičia vo svojej výchovnej práci viac zdôrazňujú nabádanie k pozitívnym modelom správania, iní sa skôr zameriavajú na prevenciu nežiaduceho správania. Pri výchove dieťaťa predškolského veku podporujeme spoluprácu nie súťaživosť. Na hodnotenie je len jedno kritérium, a to jeho vlastné schopnosti. Tie sú však u každého dieťaťa iné, čo znamená rešpektovať jeho individualitu. Výchova k prosoc-

iálnosti je založená na jednote proklamovaných zásad a ich uplatňovania. To je jedno z tajomstiev jej účinnosti [Spírová, 1995/1996: 5-6].

Teória a prax motivovania detí pomocou posilňovania hovorí o rozličných druhoch posilňovačov žiaduceho správania, teda odmenách. Vymenujeme niektoré, aby si učiteľka alebo rodič mohli rozšíriť svoj repertoár odmien. Široký repertoár posilňovačov umožňuje rozlične obmieňať odmeny a v prípade, že jedna odmena nezapôsobila, možno voliť inú formu odmeny, pri ktorej bude väčšia pravdepodobnosť, že sa dieťa začne pozitívne správať [Zelinová, 1995/1996: 1-2].

Materiálne odmeny: hračky, zákusky, sladkosti, nové topánky (a iné časti oblečenia), oblúbené jedlo, cukríky, džús, zmrzlina, rôzne predmety, domáce zvieratá, knihy, leporelá, skladačky, vlastná izba a podobne.

Privilégia činnosti: prechádzka v parku, hra s kamarátmi, dovolenie prísť k rodičom do postele, rozprávka pred spaním, hry s vychovávateľom - rodičom, dlhší čas vo vani, hra vonku, jazda na trojkolke alebo bicykli, možnosť ísť neskôr spať, výlet do ZOO, sedenie za vrchstolom pri obede, pozranie filmu, rozprávky, používanie telefónu, výber jedla na obed, prestieranie na stôl, maľovanie a podobne.

Sociálne odmeny: fyzický kontakt, objatie, pohladenie, potľapkanie, šteklenie, držanie za ruku, rozhovor s dieťaťom, verbálna pochvala, žmurknutie, zrakový kontakt, pokývanie hlavou na súhlas, úsmev, nepriama pochvala (povieme niekomu, aké bolo dieťa dnes dobré), vyvesenie fotografie na nástenke a podobne.

Symbolické odmeny: hviezdičky na tabuli, odznaky, vyznamenania, zvlášť vysvedčenie za prácu, obrázok vysmiatej tváre, žetóny a podobne.

Ako postupovať pri motivovaní odmenami?

V prvom rade treba pozorovať dieťa, jeho správanie a zaznamenať, čo rado robí. To nám ukáže, ktoré odmeny sú pre jednotlivé deti účinné. Ďalšou technikou ako určiť, čo je skutočnou odmenou pre dieťa, je, *opýtať sa ho, čo by chcelo mať, čo by chcelo robiť*. Znie to veľmi jednoducho, ale málokto si to v skutočnosti overí. Mnohí učitelia bývajú potom prekvapení

reakciou detí. Ďalšia zásada pri odmeňovaní hovorí, že odmeny sa majú jasne identifikovať a majú sa používať prirodzené odmeny. Napriek tomu, že existuje princíp prirodzených odmien, platí aj to, že treba vymýšľať a hľadať nové odmeny, urobiť pre deti prekvapenia. To, si vyžaduje neustále premýšľanie, hľadanie, skúšanie zo strany učiteľky materskej školy - a to je vlastne tvorivá práca, tvorivý prístup k výchove [Zelinová, 1995/1996: 1-2].

Pri vyslovení slova *trest* si väčšina ľudí vybaví svoje vlastné zážitky z detstva spojené s udelením trestu, ktorý v nich prebúdza nepríjemné negatívne asociácie. Dlhé stáročia sa telesné tresty chápali ako nevyhnutný prostriedok na vyhnutie zla z človeka. Účinnosť trestov závisí predovšetkým od autority samotného rodiča alebo učiteľa. Ak majú pred deťmi autoritu, potom aj trest má kladné výsledky. Každý trest si treba dôkladne premyslieť, aby bol primeraný priestupku. Pre vývoj osobnosti sú tresty škodlivé a ich pedagogický efekt je krátkodobý [Koldeová, 2004: 9-10].

Telesný trest neumravňuje, je to prostriedok odplaty alebo pomsty. Je dokázané, že delikventi boli v detstve oveľa častejšie telesne trestaní ako ostatní chlapci [Koldeová, 2004: 9-10]. K trestu nevyhnutne patrí i odpustenie. Dôležité je, aby vychovávateľ mal pre dieťa pochopenie, porozumenie, lásku i citový vzťah. Odpustenie nie je odmena, ale oslobodenie od napätia z očakávaného trestu za predpokladu, že dieťa svoju vinu ľutuje. Vždy je treba zachovať zdravú mieru medzi dvoma krajnosťami, pretože nič neodpustiť, znamená konať nevychovene a neľudsky a naopak, všetko odpustiť, znamená zase stratu authority [Michančová, 2005].

Neprimerané trestanie dieťaťa hraničiace s týraním a jeho konzekvencie

O akýchkoľvek prejavoch trestania a teda násilia páchaného na dieťati v rodine sa vie dosť málo, keďže týrajúcimi osobami sú často rodičia, a tento problém ostáva stále v intimitate rodiny, kde majú veľkú možnosť

svoje násilie voči dieťaťu zastrieť. Spoluobčania sú taktiež často ľahostajní k tomu, čo sa deje v ich najbližšom okolí.

Pravdepodobne aj preto u nás zatiaľ ešte nie je vytvorená systematická terminológia v oblasti násilia na dieťati, nie je to jednoznačne definované.

Neoddeliteľnou súčasťou násilia páchaného na dieťati je pojem syndróm CAN, ktorý chápeme ako zložitý spoločenský jav, dotýkajúci sa všetkých oblastí života človeka, rodiny i spoločnosti. Je tiež označovaný ako súbor nepriaznivých príznakov v najrôznejších oblastiach stavu a vývoja dieťaťa a jeho postavenia v spoločnosti a predovšetkým v rodine, ktoré sú výsledkom úmyselného ubližovania dieťaťu, spôsobeného jeho najbližšími, hlavne rodičmi, pričom najvyhranenejšou podobou je usmrtenie dieťaťa.

Za týranie, zneužívanie a zanedbávanie dieťaťa sa považuje akékoľvek nenáhodné, vedomé ale aj nevedomé konanie rodičov, alebo inej osoby voči dieťaťu, ktoré je v danej spoločnosti neprijateľné alebo odmietané, a ktoré poškodzuje telesný, duševný i spoločenský stav a vývoj dieťaťa, prípadne spôsobuje jeho smrť. Nejedná sa len o násilie fyzické, patrí sem aj sexuálne zneužívanie, zanedbávanie (v oblasti hygieny, výživy, izolácie), neposkytnutie lásky, istoty, opustenie dieťaťa, odmietanie, zanedbanie výchovy a podobne [Dunovský, Dytrych, Matějček, 1995: 17-20].

Telesné týranie

Telesné týranie je vždy sprevádzané aj týraním psychickým. Je ťažké predstaviť si, že zasahované je len telo a psychika zostáva nedotknutá [Vicianová, 2000: 20]. Tento proces môže trvať krátko, ale môže pretrvávajúť i roky, môže zvyšovať alebo znižovať svoju intenzitu, môže sa začať vyvíjať zo zdanlivo zanedbateľných príčin [Tokárová, 2003: 358]. Je definované ako telesné ublíženie alebo nezabránenie ublíženiu či utrpeniu dieťaťa, vrátane úmyselného otrávenia alebo udusenía dieťaťa, a to tam kde je určitá znalosť či podozrenie, že zranenie bolo spôsobené úmyselne, alebo mu vedome nebolo zabránené. Telesné týranie delíme na telesné týranie aktívnej povahy a telesné týranie pasívnej povahy.

- telesné týranie detí aktívnej povahy

Fyzické týranie je najpodrobnejšie preskúmaný jav v rámci syndrómu CAN. Telesné týranie detí a ich zneužívanie aktívnej povahy zahŕňa všetky znaky násilia na dieťaťu, pričom tu patrí aj zámerné zanedbávanie starostlivosti o dieťa, ktoré vyúsťuje do poranenia alebo smrti [Dunovský, Dytrych, Matějček, 1995: 41].

- telesné týranie pasívnej povahy

➤ Ide o nedostatočné uspokojenie najdôležitejších potrieb detí, o úmyselnú ale i neúmyselnú nestarostlivosť pri závažných psychických poruchách, o opomenutie - nepochopenie rodičovskej úlohy. Výsledkom je neprospievanie dieťaťa, zanedbanosť, nedostatočné rozvinutie jeho síl a schopnosti vo všetkých oblastiach života [Vicianová, 2000: 20].

Psychické týranie

Je také týranie, ktoré má na vývoj dieťaťa a jeho správanie negatívny dopad. Môžeme ho rozdeliť na:

- aktívne formy - nadávka, verbálne útoky na sebavedomie dieťaťa, ponižovanie, zosmiešňovanie,
- pasívne formy - nezáujem, nevšímavosť, neláska, nedostatok starostlivosti, vysoké nároky rodičov na výkon detí.

Následky psychického týrania sú závislé od intenzity, dĺžky trvania a vývojového stupňa rozvoja osobnosti dieťaťa, kedy k tomu týraniu dochádza. Isté je, že u týchto detí zostávajú trvalé následky v intelektovej i emočnej oblasti. Reakcie detí na takéto správanie sú rôzne. Na jednej strane je strach, utiahnutosť či úzkosť, na strane druhej agresivita, energické vystupovanie. Avšak obe skupiny majú v dospelosti problémy v oblasti medzil'udských vzťahov a so sebahodnotením [Vicianová, 2000: 21].

Zanedbávanie, zanedbanosť

Zanedbávanie je chápané ako akýkoľvek nedostatok starostlivosti, ktorý spôsobuje vážnu škodu vo vývoji dieťaťa alebo ho ohrozuje. Zanedbávané dieťa je to, ktorého fyzický a psychický vývin je vážne ohrozený z dôvodu nedostatku dôležitých podnetov. Zanedbávanie delíme na:

- *telesné zanedbávanie* – ide o neuspokojenie telesných potrieb dieťaťa (neposkytnutie primeranej výživy, oblečenia, prístrešia, zdravotnej starostlivosti a ochrany pred zlom),
- *citové zanedbávanie* - je neuspokojenie citových potrieb dieťaťa,
- *zanedbanie výchovy a vzdelania* - je chápané ako neposkytnutie dieťaťu svojho vzdelanostného potenciálu, urážanie intelektového vývoja dieťaťa.

V súčasnosti sa zanedbávanie nespája len s rodinami neúplnými, ale aj úplnými, ktoré sú na vysokej materiálnej a kultúrnej úrovni. Rodičia tu nedostatok času kompenzujú nadbytkom materiálnych predmetov [Vaničková, Hadj-Moussová, Provazníková, 1995: 78].

Vplyv trestania a násilia na vývin dieťaťa

To, že u každého dieťaťa, ktoré vo svojom detstve bolo obeťou akéhokoľvek násilia, ostávajú stopy, je neodškriepiteľný fakt. Na svojich telách a dušiach majú jazvy, ktoré ich sprevádzajú celý život. Nadviazanie vzťahov s vrstovníkmi je kľúčovou vývojovou úlohou všetkých detí. Násilie môže tento vývoj narušiť, pretože takéto deti sú fyzicky a verbálne agresívnejšie a môžu tak reagovať aj na pokus o nadviazanie priateľstva. Môžu sa tiež vyhýbať vzájomnému kontaktu, či spoločenským činnostiam [Elliott, Place, 2002: 95].

Z televízie, či rádia sa dennodne dozvedáme katastrofické správy o nešťastiach ako sú vraždy dieťaťa matkou, o týraných, zneužívaných deťoch závislých od drog a zarábajúcich si v pornografickom priemysle, o narastajúcej trestnej činnosti detí, o nesprávnom hodnotovom rebríčku,...

Smutné je, že všetko je to výsledkom násilia páchaného na dieťati rodičom, teda osobou, ktorá by pre dieťa mala znamenať istotu a bezpečie.

Mala by byť primárnou skúsenosťou dôvery vo vzťahu k svetu, ktorá sa v dospelosti premieňa do kvality vzťahov s ostatnými ľuďmi [Dunovský, Dytrych, Matějček, 1995: 26]

Ťažká a dlhotrvajúca deprivácia spôsobuje v psychickej štruktúre dieťaťa často hlboké zmeny, ktoré môžu byť trvalé. Čím mladšie je dieťa a dlhšie deprivácia trvá, tým menšia je nádej, že sa budú následky môcť odstrániť úplne [Langmeier, Matějček, 1974: 290].

Pri akejkoľvek forme násillia vytvára rodič (vychovávateľ) pre dieťa patologické prostredie. Dieťa sa tak stáva väzňom, dochádza k poruche sociálnych a psychologických reakcií.

U detí, ktoré sú týrané v útlom veku býva často určité spomalenie vo vývoji. Závažnejšími sú ale odchýlky v správaní. Niektoré z týraných detí bývajú pasívne až apatické, nevedia sa radowať z činnosti, nevyjadrujú nespokojnosť alebo bolesť a vyjadrenie emócií je u nich celkovo slabé. Iné deti sú naopak veľmi agresívne. Buď otvorene agresívne alebo aj pasívne, ale s náhlymi prejavmi agresivity v určitých špecifických situáciách. K najčastejším prejavom správania a sociálnych vzťahov u citovo deprimovaných detí patria:

- *sociálna hyperaktivita* – deti si vyžadujú pozornosť dospelého za každú cenu, z cudzích ľudí nemajú strach, kontakty s inými nadväzujú veľmi rýchlo. Ich vzťahy s okolím sú však veľmi povrchné, staršie deti majú so svojimi rovesníkmi často veľmi zlé vzťahy.
- *sociálna provokácia* – deti si vyžadujú pozornosť dospelého provokáciami, prejavujú sa agresívnym správaním voči iným. K ďalším charakteristikám patrí nezrelosť, infantilnosť, úzkostlivosť.
- *útlmový typ* - deti, ktoré sú vo vzťahu k okoliu pasívne, apatické, časté je náhradné uspokojenie citových potrieb a sociálnych potrieb iným spôsobom ako napr. prejedanie sa, masturbácia a podobne [Říčan, Krejčířová, 1997: 212].

Zmeny v psychike dieťaťa, na ktorom je páchané telesného násillie sú dvojaké:

- aktuálne,
- trvalé.

Pri aktuálnych ide o emocionálnu reakciu na agresivitu – ako je bolesť, strach, pocity bezmocnosti, krivdy a podobne.

Pri trvalých zmenách máme na mysli tie, ktoré postihujú zmeny v osobnosti. Agresivita namierená voči dieťaťu, ktorá je opakovaná, spôsobuje zníženie jeho sebavedomia, jeho sebahodnotenia a sebaúcty. Postihuje aj citové vzťahy dieťaťa, ktoré môže v dospelosti nadväzovať s druhými ľuďmi podľa vzorov v detstve mu daných. Môže však dôjsť aj k náhlejšej afektívnej reakcii, pri ktorej sa u obete pociť nahromadeného hnevu a krivdy premení na prudký výbuch hnevu voči agresorovi a naopak, reakcie obete môžu nadobudnúť podobu prenesenej agresie, kedy obeť toleruje správanie sa útočníka. Svoju vlastnú agresiu ale prenesie v smere prijateľnejšieho cieľa (na slabšieho človeka, iný predmet). [Vaníčková, Hadj-Mousová, Provazníková, 1995: 49] Špecifickým následkom týrania, zneužívania detí podľa viacerých štúdií je, že tieto deti majú značne nižšie IQ v porovnaní s nezneužívanými. Reč a jazyk majú u nich tiež nižšiu úroveň. Je to hlavne v prípadoch, ak je dieťa pravidelne stresované, prípadne bité. Pravidelne sa tu objavuje plač a vydávanie neartikulovaných zvukov.

Výskumy v tejto oblasti ukazujú, že fyzicky zneužívané malé deti majú oveľa väčší sklon k zlostnému správaniu ako ich vrstovníci a pri neúspechu pri plnení úloh, či pri hre sú ľahko frustrované. Staršie deti vyrastajúce v takýchto rodinách často reagujú agresívne. Zaujímavé je, že chlapci ľahšie podľahnú emóciám spojených so zlostnými hádkami a častejšie sa do takýchto hádok zapájajú [Elliott, Place, 2002: 94]

Fyzicky zneužívané deti sú často napomínané za agresívne a deštruktívne správanie sa doma či v škole. Tieto deti si porovnávajú svoju identifikáciu s ich násilníckymi rodičmi prostredníctvom identity s agresorom. Agresivita je ich obranou reakciou, trpia pocitom nervového vypätia, nervozity a bezmocnosti. Nastáva u nich strata kontroly nad impulzmi [Szorád, Blusková, 1996: 53]

Výskumy ukázali, že je blízky vzťah medzi násilím v detstve a následnými poruchami v správaní v dospelosti. Násilie páchané na dieťati vo veľkej miere ohrozuje kvalitu ľudského života dnes, ale aj prežitie spoločnosti v budúcnosti. Zníženie násilia na deťoch má veľký potenciál transformovať spoločnosť k lepšiemu [Lehotská, 2002: 7].

Význam intervencie v tomto prípade nespočíva len v jej účinku na bezprostredné poruchy a problémy, ale v tom, že znižuje pravdepodobnosť, že v budúcom živote bude mať dieťa veľké problémy. Efektívna intervencia znižuje pravdepodobnosť problémov vo vzťahoch v dospelosti a znižuje riziko, že sa rodič začne neskôr sám násilne chovať k vlastným deťom [Elliott, Place, 2002: 96].

Záver

Spoločenský význam výchovy v treťom tisícročí vzrastá, najmä z hľadiska globálnych problémov ľudstva. Od účinnosti výchovy závisí aj ďalšie prežitie ľudstva. Na procese výchovy sa podieľajú: rodina, škola, ale aj spoločnosť. Ak zlyhá niektorý z týchto činiteľov, zlyháva celá výchova. Preto sa nesnažme z týchto činiteľov vylúčiť, prípadne podceňiť svoju úlohu, pretože výsledok tohto procesu je našim dielom, a len od nás závisí, aké dielo zhotovíme.

Detstvo je bohatstvom rastu a rozvoja. Dieťa je v ranných vývojových fázach značne obmedzené tým, čo vie a čo dokáže urobiť, zvládnuť, na čo stačí. Ale má v sebe zakódovaný, a zatiaľ ešte nerozvinutý, budúci zdroj rozumovej energie, ktorý ho bude v budúcnosti poháňať po celý zvyšok života. Dá sa to prirovnať k batérii, ktorú je potrebné najprv nabiť na plnú kapacitu, aby v budúcnosti čo najdlhšie svietila. Úlohou nás vychovávateľov, učiteľov, rodičov je v procese výchovy tento detský energetický zdroj nabíjať [Podhájecká, 2006: 8].

Demokratické metódy výchovy sú založené na princípoch rovnosti medzi rodičmi a deťmi, žiakmi a učiteľmi v zmysle ľudskej ceny, dôstojnosti a vzájomnom rešpekte. Ak dieťa spraví nejakú chybu, mal by sa rodič, učiteľ

zaujímať o pohnútku, prečo dieťa chybu spravilo. Podstatné je, aby vedel, ako chcelo dieťa konať, a nielen to, čo svojim konaním zapríčinilo. Rodičia, učitelia by si mali potom s dieťaťom pohovoriť a spoločne hľadať východiská.

Cieľom našej práce bolo pochopiť význam a dôležitosť výchovy, z hľadiska formovania osobnosti a zdôrazniť kontrast s násilím a neprimeraným trestaním detí. Našou snahou bolo priviesť tých, ktorí sú za výchovu zodpovední k zamysleniu sa, či naozaj venujú dostatočný čas a využívajú adekvátne metódy v procese výchovy.

Je na nás aké, a ako mu budeme tieto normy a hodnoty vštepovať. Nesnažme sa za naše dieťa riešiť problémy, pretože dieťa sa nebude vedieť v dospelosti s nimi vyrovnáť. Preto je dôležité, aby dieťa v tomto období obklopovali ľudia, ktorých vzorce správania sú založené na takých hodnotách, ktoré budú prospešné a adekvátne pre jeho správanie.

- [1] Dargová, J., Čonková, L. 2002. *Emocionálna inteligencia a tvorivá výučba*. Prešov : Privatpress,
- [2] Dunovský, J., Dytrych, Z., Matějček, Z. a kolektív. 1995. *Týrané, zneužívané a zanedbávané dieťa*, Praha: Grada Publishing.
- [3] Elliott, J., Place, M. 2002. *Dítě v nesnázích (Prevence, příčiny, terapie)*, Praha: Grada.
- [4] Gavlák, J. 1995. Telesné tresty ako jediný „výchovný zásah?“ In.: *Rodina a škola*. Bratislava : Parentes.
- [5] Hajdúková, V. 2003/2004. Dieťa ako subjekt a objekt výchovného pôsobenia. In: *Predškolská výchova. Časopis pre rodičov, jasle a materské školy*. Bratislava : MŠ SR, 2003/2004, roč. 58, č. 6.
- [6] Klimová-Fugnerová, M. 1977. *Citová výchova v rodine*. Martin : Osveta.
- [7] Koldeová, L. 2004. Problematika telesných trestov v Slovenskej republike v komparácii s Nemeckou spolkovou republikou. In: *Vychovávateľ*. Bratislava : Educatio, roč. 50, č. 6.
- [8] Kolláriková, Z., Pupala, B. 2001. *Predškolská a elementárna pedagogika*. Praha : Portál.
- [9] Langmeier, J., Matějček, Z. 1974. *Psychická deprivace v dětství*, 3. vydanie, Praha: Avicenum.

- [10] Lehotská, V. 2002. Týrané dieťa a dohovor o právach dieťaťa. In: Syndróm týraného, zneužívaného dieťaťa – problém verejného zdravia: Zborník prednášok a prezentácií z II. Vedecko-pracovnej konferencie s medzinárodnou účasťou konanej v dňoch 14. – 15. novembra 2002 v Košiciach, Košice.
- [11] Michančová, S. 2005. *Páchatel' sexuálneho zneužívania detí medzi nami*. Prešov : Prešovská univerzita.
- [12] Podhájecká, M. a kolektív. 2006. *Edukačnými hrami poznávame svet*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta.
- [13] Posse, R. – Melgosa, J. 2002. *Umenie výchovy*. Vrútky : Advent Orion.
- [14] Říčan, P. Krejčířová, D. a kolektív. 1997. *Dětská klinická psychologie*, 3. vydanie, Praha: Grada Publishing.
- [15] Rozinajová, H. 1988. *Pedagogika rodinného života*. Bratislava: SPN.
- [16] Šperka, J. 1995. *Teória výchovy*. Prešov: Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach – Pedagogická fakulta v Prešove.
- [17] Spírová, B. 1995/1996.: Utváranie elementárnych základov prosociálneho správania. In: *Predškolská výchova. Časopis pre rodičov, jasle a materské školy*. Bratislava : MŠ SR, 1995/1996, roč. 50, č.10.
- [18] Szorád, Š., Blusková, J. 1996. Fyzické a sexuálne zneužívanie dieťaťa, In: *Dieťa v ohrození VI.: Komplexná prevencia sociálnej patológie u detí a mládeže ako celospoločenský problém*, Zborník z interdisciplinárnej konferencie konanej v dňoch 7. - 8. novembra 1996 v Bratislave, Bratislava, Detský fond Slovenskej republiky.
- [19] Tokárová, A., a kolektív. 2003. *Sociálna práca*, Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity: Akcent Print.
- [20] Vaníčková, E., Hadj-Mousová, Z. Provazníková, H., 1995. *Násilí v rodině*, Praha: Karolinum.
- [21] Vicianová, K. 2000. Medicínske aspekty. In: *Týranie, zneužívanie a zanedbávanie detí*, Pezinok: Jaspis.
- [22] Zelinová, M. 1995/1996.: Motivovanie odmenami. In: *Predškolská výchova. Časopis pre rodičov, jasle a materské školy*. Bratislava : MŠ SR, 1995/1996, roč. 50, č.10.